

Martti Backman

STALININ VAKOOJATAR SUOMESSA

Tapaus Jartseva

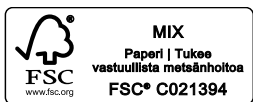
DOCENDO

Martti Backman

STALININ
VAKOOJATAR
SUOMESSA

Tapaus Jartseva

DOCENDO

Ensimmäinen painos

© Martti Backman ja Docendo 2025

Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä

Lönnrotinkatu 18 A, 00120 Helsinki

Kansi: Mikko Puranen

Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy

ISBN 978-952-850-280-7

Painettu EU:ssa

Tuoteturvallisuusasioihin liittyvät tiedustelut:

tuotevastuu@docendo.fi

Lukijalle

Yleisradion teatteritoimitus vyörytti vuonna 1978 tv-yleisön eteen 10-osaisen, Matti Tapion dokumenttipohjaisen draamasarjan *"Sodan ja rauhan miehet"*. Sarja oli hyvin tehty ja se saavutti suuren suosion. Näytelmällisin keinoin suomalaisten eteen maalattiin yksityiskohtainen rekonstruktio Talvisodan syntyä edeltäneestä monimutkaisesta neuvottelutilanteesta ja poliitikoista, jotka sitä yrittivät selvittää, heidän vaikeista valinnoistaan, epävarmuudestaan ja peloistaan. Monet tuon ajan ihmiset muistavat vielä Keijo Kompan Paasikiven, Leif Wagerin Rytin, Risto Mäkelän Molotovin ja Mikko Niskasen Stalinin.

Ehkä suurimman vaikutuksen teki kuitenkin Timo Kankaisen esittämä Boris Jartsev, siihen asti täysin tuntematon neuvostolähetystön toinen lähetystösihteeri, jonka tekemä diplomaattisesti erikoinen väliintulo Helsinkiin 1938 oli vain harvojen tiedossa. Stalinin Suomeen lähettämä Jartsev tuli tekemään ehdotusta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan välttämiseksi. Yleisin tv-katsojien reaktio tähän historialliseen kummajaiseen taisi olla hämmästyminen, miksi Suomen päättäjät eivät tuolloin ymmärtäneet tarttua miellyttävän nuoren miehen reiluun kädenojennukseen.

Kohusarjan jälkeenkin Jartsev jäi kummittelemaan ihmisten mielissä arvoituksellisena hahmona. Mutta sitä ei tiedetty, että hänen puolisonsa Zoja oli myös lähetetty Helsinkiin toteuttamaan suurta tehtävää. Kremlissä oli tehty 1930-luvun puolivälissä merkittävä muutos Neuvostoliiton

turvallisuuspalvelun NKVD:n vakoilun toimintatapoihin ja tavoitteisiin. Oli päätetty luopua paikallisia kommunisteja hyväksi käytävästä, näpertelevästä tietojen hankinnasta ja asettaa tähtäin korkeammalle. Stalin halusi, että hänen agenttinsa pyrkivät suoraan yhteyteen kohdemaiden korkeimpien poliittisten ja sotilaallisten päättäjien kanssa ja pyrkivät vaikuttamaan näiden politiikkaan.

Boris Jartsevin saama tehtävä ehdottaa valituille Suomen hallituksen ministereille ja eräille vaikuttajille yhteistä puolustusratkaisua sodan välttämiseksi oli esimerkki uuden linjan toteuttamisesta. Mutta mikä oli Zoja Jartsevalle annettu tehtävä ja mitä hän teki Helsingissä lähes viiden vuoden ajan, sitä ei tiedetä. Se voidaan vain päätellä.

Kansallisarkistossa säilytettävistä Etsivän Keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin arkistoista ei löydy mitään tietoa Zoja Jartsevan toiminnasta Helsingissä, vaikka turvallisuuspoliisi seurasi hyvinkin tarkkaan Albertinkadulla sijainneen neuvostolähetystön ja sen virkailijoiden toimintaa. Ei raportteja hänen tehtävästään, ei varjostushavaintoja hänen liikkeistään Suomessa, ei edes henkilökorttia, puhumattakaan ns. henkilömapista, jollainen perustettiin normaalisti kaikista turvallisuusviranomaisia kiinnostavista henkilöistä. Vähäinen maininta Zojasta löytyy vain hänen miehensä henkilökortista, jossa hänet esitellään Boris Jartsevin puolisona. Myöskään ulkoministeriön arkistoista ei löydy tietoja Zoja Jartsevasta. Ja sama tyhjiys vallitsee arkistoissa myös Tukholmassa, jonne Jartseva siirtyi hoitamaan Suomen vakoilua sodan puhjettua.

Zoja Jartsevan peitetehtävä Neuvostoliiton Helsingin lähetystössä oli matkatoimisto Inturistin toimipisteen hoitaminen. Niinpä odotukset nousivat, kun Kansallisarkiston aineistoluettelosta löytyi tieto valtiollisen poliisin asiakirjapista, jonka otsikkona oli ”Inturist”.

Mutta pettymykseen johti sekin lanka: mappi oli työpötyhjä.

Arkistot ovat niin puhtaat rouva Jartsevasta, että siihen löytyy vain yksi selitys: ne on varta vasten puhdistettu silloin, kun sodan jälkeen Suomea hallitsi Neuvostoliiton johtama valvontakomissio suomalaisten kommunistien valtaaman Valtiollisen poliisin tuella. Vakoilun ammattilaiset eivät jätä itsestään jälkiä.

Onneksi löytyy kuitenkin kirjoja, joiden tarjoamista tiedon sirpaleista voidaan koota palapeliä. Saatavilla oli myös Zoja Jartsevan vanhoilla päivillään kirjoittama muistelmakirja, mutta valitettavasti siinäkin on hänen Helsingin kautensa kohdalla lähinnä tyhjiä. Syntyy vaikutelma, kuin NKVD:llä olisi ollut syy peitellä toimintaansa erityisesti Suomessa ennen sotia.

Kun Zojan puoliso oli saanut Kremlistä toimeksiannon ottaa yhteyttä Suomen poliittiseen johtoon, niin olisiko liian rohkeaa olettaa, että Zoja Jartsevalle oli annettu tehtäväksi hoitaa sotilaslinja? Silmiinpistävästi Boris Jartsev kiersi sotilaat kaukaa, vaikka hänen tehtävänsä ytimessä oli neuvottelu sotilaallisista kysymyksistä. Siis oliko yhteydenotto Suomen korkeimpaan sotilasjohtoon varattu hänen vaimolleen Zoja Jartsevalle? Se tarkoittaisi yhteyttä marsalkka Mannerheimiin.

Yhdysvaltalainen kirjailija Truman Capote keksi määrittellä eräiden kirjojensa tyyliä ”non-fiction novel”, tietoromaani. Siinä pidetään kiinni tunnetuista historiallisista tosiasioista, kootaan tarina oikeista ihmisistä ja tapahtumista ja tarjotaan se romaanin kaltaisessa vetävässä muodossa. Aukkokohdat täytetään kirjailijan vapaudella: näin se olisi voinut mennä! Kirjailija siis pyytää lukijaansa mukaan eräänlaiseen ajatusleikkiin.

Akateemiset historiantutkijat kaivavat arkistoista esille dokumentteja, asiakirjoja. Niiden kokonaisuudesta histo-

riasta ammentavat kirjailijat tekevät omat tulkintansa ja syn-
teesinsä.

Joten pyydän saada ilmoittaa, että tämä kirja on valta-
osiltaan dokumentteihin perustuva tietoromaani. Se kertoo
Neuvostoliiton kaikkien aikojen menestyneimmän vakoo-
jan Zoja Jartsevan elämästä.

Martti Backman

1

Vuoden 1934 viimeinen Moskovan pikajuna pihisi pimenevässä illassa Helsingin rautatieasemalla. Neuvostolähetystön virkailija odotti laiturilla kukkakimppuineen saapujaa, jota oli sanottu tärkeäksi. Mies tähysti vaunujonoa löytääkseen siitä ensimmäisen luokan osaston.

Viimeisenä matkustajana vaunusta astui ulos pitkä, turkiksiin pukeutunut nainen pientä matkalaukkua kantaen.

”Madame Kruglova?” virkailija kysyi ja ojensi nauravalle tulijalle kukat tervetuloitovotusten kera. Lähetystösihteeri Valeri Stepanoviksi esittäytynyt mies komensi autonkuljettajan noutamaan vaunuosastosta madamen kapsäkit, ja sitten käveltiin lähetystön autolle, joka seisoi sille varatulla paikalla laiturialueella.

Matka oli sujunut mainiosti Lokakuun Rautateiden hyvässä hoidossa omassa makuuosastossa. Suomen rajan ylityksen jälkeen oli junan kulku muuttunut paljon tasaisemmaksi, mutta ulkona vallinnut pimeys ja autius oli yllättänyt Zoja Kruglovan. Ei valonpilkahdusta mistään. Mihin takapajulaan hän olikaan tulossa?

Autonkuljettaja nosteli Zojan matkatavarat autoon ja avasi hänelle oven takapenkille. Auto ajoi porttikongin läpi asema-aukiolle ja suuntasi loivaa ylämäkeä pitkin kohti suurempaa valtavyölyä. Zoja pani merkille, että alue oli suurten rakennustyömaiden puristuksessa.

Risteykseen tultaessa auto kääntyi vasemmalle ja Zoja kysyi, mikä oli tuo oikealle jäävä, korkean mäen päällä oleva

juhlavasti valaistu, mahtipontinen rakennus. Lähetystösihteeri selvitti, että se on Suomen parlamentin rakennus, jota kutsutaan eduskunnaksi.

”Siis sen parlamentin, johon ei hyväksytä kommunisteja”, Zoja huomautti. ”Kaikenlaista kansanvaltaa sitä onkin!”

Lähetystösihteeri kysyi, oliko Zoja käynyt aikaisemmin Helsingissä tai Suomessa. Zoja sanoi olevansa Suomessa ensimmäistä kertaa. Hänen edelliset asemapaikkansa olivat olleet Euroopan suurissa pääkaupungeissa, Wienissä ja Berliinissä, ja Helsinki näytti hänen silmissään maalaismaiselta provinssikaupungilta.

Vai näyttikö sittenkään, kun samassa hänen näkökenttäänsä sukelsi valossa kylpevä uljas Stockmannin tavaratalo. Sitä hänen ystävättärensä olivat kehuneet hänelle ja vaatineet ehdottomasti, että Zojan pitää täydentää sieltä gardero binsa ja kosmetiikkansa.

Stepanov kehaisi Zojalle kuin vanha helsinkiläinen ikään, että muutamaa vuotta aikaisemmin valmistunut tavaratalo on tietävästi Pohjoismaiden suurin ja ylellisin.

Tavaratalon jälkeen lähetystösihteeri kuulutti Ruotsalaisen teatterin, ja heti sen jälkeen käännettiin oikealle. Liikekeskustan prameus vaihtui nyt puistokadun kodikkuuteen. Lehmusten oksia kuorruttava lumi ja huurre kimmelsivät katuvaloissa. Mahdikkaiden kivitalojen väleissä oli vielä matalia puurakennuksiakin. Helsingissä vietettiin jouluaikaa, ja Zoja saattoi nähdä talojen ikkunoista sisällä puuhailuvia tai aterioivia perheitä, joulukuusineen ja kynttilöineen.

”Tämä on varmaankin hyvin porvarillista aluetta”, hän arveli ääneen. Lähetystösihteeri myönsi, että Bulevardilla epäilemättä asuu vaurasta väkeä, mutta seudun porvarillisuutta on tasapainottamassa eräs merkitsevä edistysellinen voima.

”Ja mikähän se on?” Zoja kysyi.

Neuvostoliiton
lähetystö
Helsingissä
Bulevardin ja
Albertinkadun
kulmassa.

Stepanov kääntyi etupenkiltä katsomaan Zojaa naama virneessä:

”Se on meidän lähetystömme! Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton tukikohta osoitteessa Bulevardi 21.”

Zoja naurahti sanomatta mitään. Mielessään hän silti ajatteli, että tuo vitsaileva nuori diplomaatti on oikeassa enemmän kuin arvasikaan. Hänet, Zoja Ivanovna Kruglova, oli lähetetty Helsinkiin herättämään lähetystö siitä vetelyydestä, johon se oli vaipunut. Nyt loppui unteluus ja oli aloitettava päämäärätietoinen sosialistinen työ Suomessa kasvanneen fasismien lyömiseksi ja Suomen neuvostovihamielisen, saksalaisystävällisen ulkopolitiikan kääntämiseksi. Se oli hänelle annettu suuri tehtävä. Ja se oli täytettävä ennen kuin suursota syttyy.

Auto oli saapunut lähetystörakennukselle, joka sijaitsi Bulevardin ja Albertinkadun kulmauksessa. Talo oli rakennettu 1800-luvun lopulla yläluokan ylelliseksi asuinlinnaksi torneineen, kupoleineen ja komeine portaikkoineen, mutta se oli muutettu Suomen itsenäistymisen jälkeen palvelemaan Neuvosto-Venäjän lähetystöä. Talossa oli vieläkin asuntoja tärkeimmille diplomaateille, ja loput oli muutettu edustus- ja toimistotiloiksi.

Kuljettajan nostellessa Zojan matkalaukkuja katukäytävälle lähetystösihteeri selitti, että Zojalle oli varattu oma asunto lähetystörakennuksesta ja hän saattaa nyt Zojan sinne. Zoja vilkuili lähetystöä vastapäätä olevaan matalaan, vaaleanpunaiseen rakennukseen, jonka sisäänkäynnin edessä parveili hyvin pukeutuneita ihmisiä lapsineen.

”Se on mainio lisä meidän pienelle venäläiselle siirtokunnallemme”, Stepanov innostui. ”Siinä on nimittäin ooppera, vieläpä vanhassa, keisarinaikaisessa venäläisessä Aleksanterin teatterissa. Siellä esitetään nykyisin oopperaa ja balettia, ja esitykset ovat hyviä. Nyt on lauantai-ilta ja jouluaika, joten väki tungeksii sinne katsomaan *Pähkinänsärkijää*.”

Zoja arvioi näkyä tyytyväisenä: ”Oma ooppera vain muutamana askeleena päässä kotoa, ei hullumpaa!”

Zojan kahden huoneen asunto oli rakennuksen viidennessä kerroksessa. Lukaali oli pieni, mutta se riitti hyvin yksin elävälle naiselle ja se oli siisti sekä kodikkaasti sisustettu, totesi Zoja ilahtuneena. Lähetystösihteeri toivotti hänet tervetulleeksi uuteen kotiinsa ja neuvoi hänelle vielä tien lähetystön ruokasaliin, johon keittäjätär oli varmaankin varannut Zojalle jotain syötävää.

2

Hyvin nukutun yön jälkeen Zoja heräsi virkeänä ensimmäiseen aamuunsa Helsingissä. Hän veti verhon ikkunan edestä ja havaitsi ilokseen, että kaupungin kattojen takana etelässä aukeni merimaisema. Vai mitä muutakaan tuo valkea aava voisi merkitä? Sen äärellä näkyi sataman nostokurkia. Siinä, missä Bulevardin talorivi päättyi, oli jokin suuri punatiilinen tehdas, jonka piippu päästi vaakasuoraan etenevää savua pakkasilmaan. Näky oli Zojasta varsin viehättävä.

Zoja nautti puuroaamiaisensa lähetystön ruokasalissa parin muun työntekijän seurassa. Oli sunnuntai, joten aamiaisella oli tavallista hiljaisempaa. Jotkut talon väestä nukkuivat vielä, ja osa saattoi olla vapaapäivänä omilla teillään. Lähettiläs Eric Assmusista ei näkynyt jälkeäkään.

Päivästä näytti tulevan kirkas, joten Zoja päätti lähteä omin nokkinensa hieman tutustumaan uuteen kotikaupunkiinsa. Hän kietoutui lämpimään turkisasuun ja astui uteliain mielin ulos.

Kadulla hän imi sisäänsä ensimmäisiä aistielämyksiään Helsingistä. Yöllä oli satanut muutama sentti uutta lunta, josta niukka talvipäivän valo heijastui lempeästi. Kirpeään pakkasilmaan sekoittui jostakin imeliä, maltaisia lemahduksia. Bulevardin katunäkymistä Zoja löysi mielestään jotakin tuttua, nehän olivat paikoitellen kuin suoraan Pietarista.

Aleksanterin teatterin lisäksi häämötti kauempana toinenkin uusklassinen rakennus, jonkinlainen museo. Zojan yllätykseksi talon olivat omistaneet venäläiset Sinebrychoffit.

Museon ovi kävi tiuhaan tahtiin, joten Zoja liittyi arkailematta kävijöiden joukkoon. Sisältä paljastui kerrassaan viehättävä kotimuseo, johon oli rakennettu toinen toistaan kauniimpia interiöörejä. Zojalle selvisi myös, että hänen aamulla ikkunasta näkemänsä tehdas liittyi samaan kokonaisuuteen ja oli Sinebrychoffin suvun omistama olutpanimo.

”Näin siis kapitalistit asuivat ja elivät Suomen suurruhtinaskunnassa”, huomasi Zoja ajattelevansa.

Zoja asteli Bulevardia alas meren rannassa olevalle toriaukiolle, jolla ei kuitenkaan ollut pyhäpäivänä kaupustelijoita. Siitä Zoja kääntyi maltailta ja mäskiltä tuoksuvan panimon kulmalta vasemmalle ja jatkoi vaellustaan telakan ohi rantakadulle, jonka oikealta laidalta avautui laaja, jäätynyt merinäköymä etelään. Rantakadun toista laitaa reunusti korkeiden kivitalojen yhtenäinen muuri.

Zoja ihasteli sunnuntaiamun hiihtäjiä aukealla rantakentällä, mutta kuitenkin aivan kaupungin keskustassa. Tällaista ei Moskovassa näekään! Ja rannassa olevan laiturin ja uimakopin kupeessa näkyi jopa avantouimareita. Zoja näki omin silmin, ettei suomalaisten maine reippaana urheilkansana ollut perätön.

Rannalta Zoja kipusi vaivalloisesti liukasta polkua pitkin kallioille, joilta aukeni entistäkin hienompi näköala Suomenlahdelle. Alue oli ilmeisesti jonkinlainen luonnontilainen puistoalue kaupunkilaisille, hän päätteli.

Kallioiden ja notkelmien lomassa kiemurteli käytäviä, joilla nyt suihki hiihtäjiä. Zojaa huvitti, kun hän kuvitteli itsensä sauvomaan tuon pirteän joukon jatkona.

Puiston keskellä oli hauskan näköinen puusta rakennettu ravintolarakennus, ja Zoja näki mielessään kuinka viihtyisä se olisikaan kesällä ulkoilmassa, torvisoittokunnan puhalluksessa tahtia viereisellä lavalla. Ravintola oli suljettu, mutta

sen vieressä olleesta plakaatista selvisi, että se oli aikoinaan rakennettu kylpyläksi varakkaalle Pietarin ylimystölle.

Puisto päättyi sen taustalla nousevaan huvila-alueeseen. Zoja huomasi, että monet kauniista rakennuksista olivat ulkovaltojen lähetystöjen käytössä ja että keskeisellä paikalla oli Britannian lähetystö. ”Tietysti englantilaiset ovat anastaneet täältäkin parhaan paikan”, Zoja puhisi.

Zoja päätyi puiston korkeaa koilliskulmaa kiertävälle hevosenkengän muotoiselle kadulle, josta aukeni sykähdyttävä näkymä alas satamaan. Hänen huomiotaan kiinnitti kadun varressa oleva suuri, valkoinen huvila, jonka seinään kiinnitetystä salossa liehui Suomen sinivalkoinen ristilippu. Talon eteen oli pysähtynyt sunnuntaikävelyllä olevia pariskuntia lapsineen ja koirineen. He ottivat valokuvia toisistaan tuo rakennus taustalla.

Zoja ei malttanut olla kysymättä eräältä heistä, mikä tämä näin suurta kiinnostusta herättävä talo oli. Zoja käytti saksan kieltä, koska hän arveli, että sitä osataan Suomessa parhaiten, eikä hän missään tapauksessa halunnut herättää huomiota venäläisenä.

Kysymyksen saanut mies selitti innokkaasti, että kyseisessä talossa asuu suuri suomalainen sankari, marsalkka Mannerheim.

Zoja oli oikeasti hämmästynyt. ”Ihanko totta, suuri Marsalkka Mannerheim? Näin vaatimattomassa puutalossa! Näkykö häntä täällä koskaan? Käykö hän kävelemässä?”

Mies nyökytteli, mutta hän ei ollut koskaan kuullut, että Mannerheim ulkoilisi näillä kulmilla. ”Mutta hän ratsastaa, jossakin Helsingin lähistöllä, vaan en tiedä missä.”

Zoja kiitti tietoista ja jäi ihastuneena tarkastelemaan marsalkan huvilaa. Talo on kieltämättä yhdellä Helsingin parhaimmista paikoista, mutta yllättävän vaatimaton ainakin ulkoa päin. Ei mitään koristeita, pylväikköjä tai torneja,

vain valkeaksi maalattu, laudoilla verhottu askeettinen talo. Mahtoiko se myös heijastaa Mannerheimin luonnetta?

Zoja oli hämmentynyt yhteensattumasta. Mannerheim oli kyllä mukana hänen suunnitelmissaan, mutta ei hän ollut kuvitellut törmäävänsä suomalaisten sankariin näin nopeasti. Zoja yritti tiirailla, näkyisikö ikkunoista jotakin liikettä, mutta verhot pysyivät tiukasti ruuduissaan.

Zoja käveli vielä vähän matkaa ja saapui puiston äärimmäiseen nurkkaan, josta avautui entistäkin upeampi kuvakulma Helsingin keskustan satama-alueelle. Pitkä palatsien rivistö merenlahden pohjukassa, kuin Nevan rannalla Pietarissa, ja sen ylitse kohoava valkea uusklassinen kirkko laskevan auringon hehkussa. Oikealla taas kuin sen kontrastina oli venäläinen, punaisesta tiilestä ja kultaisista sipulitorneista rakentuva katedraali. Vaalean viileä suomalaisuus ja hehkuvan punainen venäläisyys kilpailemassa toisiaan vastaan!

”Saatan jopa alkaa pitää tästä pikkuisesta Helsingistäni”, tuumasi Zoja.

Zoja palasi lenkiltään posket punaisina ja söi lähetystön ruokalassa keittoa. Lähettiläs Assmus oli jättänyt hänelle kirjeessä tervetuloitotuksen ja pahoittelut siitä, että hän ei ollut kiireiltään ehtinyt vielä tavata häntä. Lähettiläs pyysi Zojaa luokseen maanantaina ja kutsui hänet vielä illalla lähetystössä pidettäviin uuden vuoden vastaanottajaisiin. Zoja vietti illan omassa asunnossaan kirjoittaen kirjeen Moskovaan äidilleen, joka hoiti hänen kahdeksan vuoden ikäistä poikaansa Volodjaa.

Maanantaina vuoden viimeisenä päivänä lähetystötalo heräsi eloon jo aikaisin aamulla. Ovet paukkuivat ja kengät kopisivat käytävillä. Zojaa vilkuiltiin uteliaasti aamuteellä, ja hänelle tultiin esittäytymään ja toivottamaan tervetulleeksi. Sitten hänellä oli tapaaminen lähettilään kanssa kello 10.

Eric Assmus oli tullut Helsingin lähettilääksi vain joitakin viikkoja ennen Zoja Kruglovan saapumista. Zoja näki edessään suuren virkapöydän takana istuvan nuoren, hintelän ja epävarman miehen. Hän oli outo tapaus edeltäjiensä, arvostettujen diplomaattien Ivan Maiskin ja Boris Steinin rinnalla. Assmus oli saanut täysvaltaisen lähettilään aseman Helsingissä varsin vähäisen kokemuksen jälkeen. Hän oli toiminut lähetystösihteerin tehtävissä Tanskan, Ruotsin ja Itävallan lähetystöissä.

Assmus oli saksalais-latvialaisen papin poika, joka oli heittäytynyt intohimoisesti mukaan bolševikkiliikkeeseen ja liittynyt puolueeseen heti vallankumouksen jälkeen vuonna 1918. Nyt hän näytti jännittävän kohtaamistaan 27-vuotiaan Zojan kanssa enemmän kuin nainen itse.

Kohteliaisuuksien ja pahoittelujen jälkeen Assmus kysyi, oliko kukaan vielä esitellyt Zoja Ivanovnalle hänen työhuonettaan Inturistin toimistossa kaupallisella osastolla?

Zoja katsoi lähettilästä pitkään ennen kuin vastasi kieltevästi: kukaan ei todellakaan ollut esitellyt hänelle mitään, kun oli tämä viikonloppu välissä. Syntyi kiusallinen hiljaisuus. Sitten lähettiläs pyysi Zojaa kertomaan itsestään, mitä hän oli aikaisemmalla urallaan tehnyt ja missä?

”Olin 13-vuotias, kun isäni kuoli tuberkuloosiin Kalugassa. Hän oli toiminut Aleksinin asemapäällikön apulaisena. Menetimme isän virka-asunnon ja muutimme äitini ja sisaruksieni kanssa yhden huoneen hökkeliin, jossa sängyn takana asui lehmämme Kaunokainen. Muutimme lehmän kanssa sukulaisten luo Smolenskiin, jossa äiti pesi vieraiden pyykin padassa keittiön hellalla ja kävi siivoamassa yleisiä käymälöitä.”

”Kiitos, proletaarinen taustanne on toki kiinnostava, mutta siirtyisittekö jo virkatehtäviinne”, Assmus pyysi.

Zoja jatkoi: ”Pääsin 14-vuotiaana Smolenskin provinssin Tšekan 42. pataljoonan kirjastonhoitajaksi ja konekir-

Neuvostoliiton Suomen-
suurlähettiläs Eric Assmus.

joittajaksi. Siellä työskentelin noin vuoden verran, kunnes siirryin rikoksiin sortuneiden varhaisnuorten kasvatustaitokseen, heidän poliittiseksi ohjaajakseen.”

”Ohoh”, pääsi Assmusilta. ”Melkoinen urakehitys, jo 15-vuotiaana ideologiseksi kasvattajaksi.” Assmus tiesi hyvin nämä kasvatustaitokset, joissa sisällissodassa orvoksi jääneitä lapsia koulutettiin Tšekan palvelukseen. Näistä kouluista

valmistuivat kuuliaisimmat ja kovimmat käskyläiset toteuttamaan kyselemättä kaikki tarpeelliset vangitsemiset ja likvidoinnit.

”Entä ulkomaan komennukset, tuliko niitä?”

”Kiinassa, Harbinissa 1930–32 Sojusneftin toimihenkilön petitetävässä, Berliinissä ja Wienissä 1932–34.”

Assmus oli vaikuttunut ja vähän huolestunutkin. ”Mutta minulle on kerrottu, että tulette johtamaan Inturistin toimistoa kaupalliselle osastollemme. En ymmärrä, miksi teidän kokemuksellanne tulitisiin myymään opinto- ja huvimatkoja Neuvostoliittoon?”

”Lopettakaa jo nyt tuo jankutus Inturistista. Saatte hoitaa putiikin ihan niin kuin lystäätte, mutta minua ette tule sen toimistotiskin takana näkemään. Minä olen tullut tänne hoitamaan kokonaan muita tehtäviä.”

Assmus näytti tyrmistyneeltä. Nuori, kaunis nainen kertoo olevansa tšekisti ja käyttäytyy kuin tšekisti, siihen oli kai sitten uskottava. Lähettiläältä oli salattu uuden työntekijän tosiasiallinen tehtävä, mikä loukkasi häntä.

”Lähetystön päällikkönä katson kuitenkin oikeudekseni saada tietää, mitä olette tullut tänne tekemään. Tehtävien koordinoinnin kann...”

”Ei ole tarvetta koordinointiin”, keskeytti Zoja. ”Lähetystön on vain yksinkertaisesti pidettävä näppinsä erossa tiedustelutoiminnasta, joka ei uusien määräysten mukaan kuulu lähetystölle, vaan minulle. Etenkin Helsingin lähetystön olisi pitänyt ottaa opikseen, mitä syntyy siitä, kun diplomaatit ryhtyvät vakoojiksi. Siitä suuresta Suomen vakoi-luverkon romahduksesta 1932 ei ole vielä kukaan toivuttu. Marija-Emma Schul istuu vankilassa kahdeksan vuoden tuomiotaan, ja mitään ei ole saatu tilalle. Ja hänkin kompas-tui aivan alkeelliseen diletantin virheeseen: paljasti itsensä organisaation alemmalle tasolle. Minä olen tullut tänne rakentamaan agenttiverkoston uudelleen.”

Assmus sanoi, että hän on tottunut vastaanottamaan ohjeet ja määräykset ulkoasiain kansankomissariaatista, eikä hän ole saanut mitään tähän viittaavaa tietoa.

Zoja selitti lähettiläälle kuin puhuisi lapselle: ”Te varmaankin olette tietoinen, että Euroopan taivaalle on kohonnut uhkaavia, mustia pilviä. Suursodan syytyminen lähivuosi-na on mahdollista, jopa todennäköistä. Sen taustasyynä on maanosassamme kasvava fasismi ja saksalainen natsiaate. Olette ehkä tietoinen Suomessakin syntyneestä saksalais-mielisestä fasismista, militarismista, Lapuan liikkeestä ja val-lankumousyrityksestä?”

Assmus nyökkäili, ja Zoja jatkoi: ”’Keskuksessa’ on päätetty, että emme voi jäädä toimeettomina vain odotta-maan mitä tapahtuu. Tarvitsemme kipeästi kaikkea tietoa, jok’ikisen tiedonmurusen mitä on poimittavissa niin poliit-tisesta kuin sotilaallisestakin kehityksestä Suomessa.

Tiedusteluverkkomme on levitettävä laajempina ja tehokkaampina kuin koskaan, ja Suomi on silloin tärkeä

kohde. 'Keskuksessa' on valittu linja, että vanhakantaisen urkinnan sijaan on pyrittävä luomaan tietokanavat suoraan kohdemaan tärkeimpiin päättäjiin, niin tiedon saamiseksi kuin sen välittämiseksikin."

Zoja veti hetken henkeä ja mittaili katseellaan lähettälästä. "Tämän toiminnan 'Keskus' haluaa pitää ehdottomasti omissa käsissään. Siksi se syrjäyttää kaikessa perinteisen diplomaattilinjan. Uusi linja pidetään turvallisuuspalvelun otteessa, ja siksi ette ole saanut siitä tietoaakaan."

Eric Assmus tiesi kyllä, mitä "*Keskuksella*" tarkoitetaan. Se oli yhtä kuin Stalinin NKVD, kirjainyhdistelmä, jota ei mielellään haluttu edes lausua. Se on lyhenne sinänsä viat-
tomasta nimestä Sisäasiain kansankomissariaatti, mutta sen mainitseminen riitti kenen tahansa neuvostokansalaisen veren hyytymiseen.

Organisaation päämaja sijaitsi Moskovan Lubjankan "isossa talossa, joka oli niin korkea, että sen kellaristakin näkyi Siperiaan". Sen vaakunassa on sirpin ja vasaran lisäksi miekka, mikä osoittaa, että NKVD:n tehtävänä oli kommunistisen neuvostovaltion suojeleminen keinoista välittämättä. Virastolla oli oma osastonsa ulkomaan tiedustelulle, ja myös "erikoistehtävien osasto", joka vastasi "märistä tehtävistä", kuten vihollisten sieppauksista ja salamurhista Neuvostoliiton rajojen ulkopuolella.

Palvelu NKVD:ssä oli Neuvostoliitossa arvostettu kunniatehtävä, ja järjestön agentit muodostivatkin eräänlaisen etuoikeutetun taistelujoukon, ritarikunnan. Heillä oli huomattavat palkka- ja toimeentuloedut, mutta niiden vastineeksi heidän oli osoitettava rikkumatonta lojaalisuutta valtiota kohtaan. NKVD-agentteille ei annettu työtehtäviä vaan käskyjä, jotka oli tinkimättömästi täytettävä. Mikään syy ei oikeuttanut epäonnistumista, vaan tavoitteen saavuttamatta jääminen oli käskyn täyttämättä jättämistä, josta saattoi

seurata kuolemanrangaistus. Olisi hulluutta vastustaa mitä tahansa NKVD-agentin käskyä tai edes toivetta.

Lähettiläs tuijotti Inturistin tyttöään sanattomana. Hän ymmärsi, että oli saanut johtamaansa lähetystöön NKVD:n agentin varjokseen ja taakakseen. Hän tajusi, että tuo viehättävä nuori nainen oli juuri kuohinut hänet kuin porsaan. Kaikesta, mitä hän tästä lähin tekee tai jättää tekemättä, tiedotetaan Lubjankaan. Zoja Ivanovna toimii Jagodan valtuutuksella, ellei peräti ”Isännän”, Stalinin.

”Mitä odotatte meiltä, siis lähetystöltä?” lähettiläs kysyi lopulta.

”Odotan täydellistä vaiteliaisuutta. Minun tekemisistäni ei saa tihkua mitään, ei talon sisään eikä siitä ulos. Jos on välttämätöntä, niin esitelkää vaan minut Inturistin päällikkönä. Haluan lähinnä käytännön apua. Tarvitsen työhuoneen, konekirjoittajan, auton ja kuljettajan ynnä tavanomaista apua sähkeiden ja diplomaattipostin lähettämisessä.”

Assmus lupasi, että kaikki järjestyy. Lopuksi hän vielä arasti kysyi: ”Teidän nimenne virallisissa papereissa on Aleksandra Kruglova. Saanko kysyä kuka on herra Kruglov?”

”Hän on mieheni, josta olen eronnut jo vuosia sitten. Tyttönimeni on Voskresenskaja ja viralliset etunimeni ovat Aleksandra Ivanovna, mutta minut tunnetaan Zojana.”

”Meillä on tänä iltana täällä lähetystössä perinteinen uuden vuoden vastaanottojuhla henkilökunnalle puolisoineen ja lapsineen. Olette Zoja Ivanovna sinne kovin tervetullut”, sanoi lähettiläs ja yritti hymyillä.

Illalla Zoja pukeutui samettileninkiinsä, sipaisi puuteria kasvoihinsa, punasi huulensa ja oli valmis ottamaan vastaan uuden vuoden uusien työtovereidensa seurassa.

Lähetystön suuressa vastaanottosalissa vallitsi kello kahdeksan aikaan odottava tunnelma. Lapset kirmailivat namusineen suuren pöydän ympärillä malttamattomasti Pak-

kasukkoa vartoen. Pöytä oli katettu kauniisti venäläisillä vuodenvaihteen juhlakauden herkuilla. Keittiön emäntä oli hankkinut Hietalahden hallista tarpeet Stolitshnii-salaattiin, ”Silliä turkin alla” -perinneruokaan, savukalaa ja blinejä. Tarjolla oli tietysti myös Moskovasta tuotettua kaviaaria ja gruusialaista Borjomi-vettä sekä vodkaa. Samppanjaa tarjoiltaisiin vasta vuoden vaihtumisen hetkellä.

Zojan saapuminen kaikessa upeudessaan herätti salissa huomiota. Lähettiläs Assmus kiirehti ottamaan hänet vastaan ja kääntyi Zoja rinnallaan juhlaväen puoleen.

”Minulla on ilo näin juhlavissa merkeissä esitellä teille uusi työtoverimme Zoja Kruglova, joka on saapunut tänne Moskovasta. Hän on nuoresta iästään huolimatta työskennellyt monissa vaativissa ulkoasiainhallinnon tehtävissä eri puolilla maailmaa. Toivotamme Zoja Ivanovnan lämpimästi tervetulleeksi joukkoomme!” Lähettiläs taputti käsiään, mihin koko joukko yhtyi.

Zoja marssi siekailematta ruokapöydän ääreen, ihasteli sen runsautta ja totesi että olikin nälkäinen. Zojan mutkaton käyttäytyminen vapautti muutkin, ja pian kävi salissa hilpeä puheen porina. Yksi jos toinenkin lähetystön väestä kävi esittäytymässä Zojalle ja utelemassa tarkemmin hänen tehtävistään. Talon iäkkäämmästä päästä lähetystöneuvos Viktor Plotnikov, ensimmäinen lähetystösihteeri Andrei Aistrin ja Zojan lauantaina asemalta noutanut toinen lähetystösihteeri Valeri Stepanov, sotilasattasea Pjotr Ivanovitš sekä kaupallinen edustaja, jonka nimestä Zoja ei saanut selvää.

Miehet kyselivät, mille osastolle tai mihin tehtäviin Zoja on nyt Helsingissä astumassa. Zoja vastaili hyväntuulisesti, että hän on tullut tarjoamaan palvelujaan yhteiskunta- ja kulttuurisuhteiden parissa ja toimii läheisessä yhteistyössä lähettiläs Assmusin kanssa. Hän sanoi, että työnkuva muo-

toutuu käytännössä, ja että tämän enempiä hän ei voi tois-
taiseksi kertoa.

Miehet nyökyttelivät ymmärtäväisen näköisesti vaikka eivät olleet ymmärtäneet mitään. Heidän rouvansa sen sijaan kävivät Zojan kimppeihin suorasukaisemmin.

”Voi madame Kruglova, miten hauskaa, että saamme lähetystöömme viehättävän naisvirkailijan, mutta missä ihmeessä on miehenne, herra Kruglov?”

Zoja ei loukkaantunut kysymyksestä, koska hän oli päättänyt hurmata tänä iltana lähetystön väen. ”Voi, hänestä minä erosin jo vuosia sitten. Sain lapsen hänen kanssaan 19-vuotiaana, mutta sen jälkeen minua heiteltiin virka-urallani Kiinasta Saksaan ja Itävaltaan ja nyt Suomeen. Eihän sellaisessa vauhdissa mies pysy mukana. Katsoimme viisaimmaksi erota hyvinä ystävinä.”

Zojan reipas vastaus herätti kuulijoissa ihastelua, nau-ruakin. ”Mutta entä lapsi, onko hän ollut mukanne, vai missä häntä on hoidettu?”

Nyt Zoja meni vakavaksi. Hän sanoi, että poika Volodja on nyt kahdeksanvuotias ja hoidossa isoäitinsä luona Moskovassa. ”Onneksi minulla on niin hyvä äiti, niin luotettava ja taitava kasvattaja, että olen vailla huolta voinut jättää pojan hänen hoiviinsa. Mutta on minulla ollut häntä tavattomasti ikävä, on nytkin.” Zoja kaivoi esiin pienen nenäliinan ja kuivasi sillä silmäkulmaansa.

Tämä esitys upposi kuulijoihin kuin veitsi kuumaan bliiniin. Naisten piiristä kuului myötätuntoista yninää, ja miehetkin herkistyivät.

Kuin tilauksesta kuului juhlasalin ovelta voimakasta jyskettä, ja sieltä kömpi sisään valkoisiin puettu Pakkasukko säkkeineen pieni Lumityttö pyörimässä jaloissaan. Lapset kiljuivat, ja heidän riemukas ryntäyksensä vastaanottamaan Pakkasukkoa jätti alleen äskeisen surumielen.

Oliko vakooja Zoja Jartsevan tähtäimessä Mannerheimin värväys?

Josif Stalin lähetti talvisodan alla Jartsevin vakoilijapariskunnan Suomeen toteuttamaan tärkeää tiedustelutehtävää. Boris Jartsevin käynnistämät erikoiset neuvottelut tunnetaan, mutta hänen puolisonsa Zojan toiminta on jäänyt pimentoon. Zoja Jartsevan suuri tehtävä oli avata kuuma linja Mannerheimin päämajan ja Stalinin välille.

Tietokirjailija Martti Backman on koonnut niukoista lähteistä palapelin, joka tuo eteemme elävän panoraaman Zoja Jartsevan johtamasta Suomeen kohdistuneesta vakoilusta ja poliittisesta vaikuttamisesta. Kirja vie lukijan Helsingistä Stalinin virkahuoneeseen Kremltiin, Hella Wuolijoen kartanoon Marlebäckiin, Tukholmassa kiehuneeseen käärmeenpesään, luhistuvaan Natsi-Saksaan ja lopulta Stalinin vankileirille Vorkutaan. Teos on kirjoitettu vetävällä, tarinallisella otteella, mikä tekee oikeutta neuvostovakoilun suurimman tähden uskomattomalle elämälle.

© PETRI MAST

Martti Backman (s. 1948) on Suomen Kuvalehden ja Iltalehden entinen päätoimittaja. Hän oli myös tutkivana toimittajana Ylen MOT-ohjelmassa 15 vuoden ajan. Kirja on jatkoa Backmanin edelliselle vakoilukirjalle *Vakoojat*, joka oli Tieto-Finlandia-ehdokkaana 2017.

ISBN 978-952-850-280-7

99.1

docendo.fi